

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE SÖZLÜK KULLANIMI VE SÖZLÜKÇÜLÜK*

Bilal ELBİR**
Hasan YILDIZ***

Öz

Dil insan topluluklarını bir araya getirip, millet olma bilincini veren en önemli araçlardan biridir. Canlı bir varlık olduğu için dil, zaman içinde değişmeye ve gelişmeye gebedir. Bu değişimin sancılı geçmemesi için dilin anlama ve anlatma imkânlarını sağlayan kelimelerin tümünü içinde barındıran sözlüklerin oluşturulması gerekir. Oluşturulan sözlüklerin dile sağladıkları yararların başında dildeki kelimelerin anlamlarını kayıt altına alması ve bu kelimelerin yanlış kullanılmasının önüne geçmesi gelmektedir.

Zengin bir kelime hazinesine sahip olan öğrenciler kendilerini iyi ifade ettikleri gibi, daha fazla kelimeyle düşünüp düşüncelerini akıcı, tutarlı bir şekilde karşısındakilere iletirler. Kelime hazinesi fakir olan öğrenciler ise iletişimde sorun yaşarlar. Az kelime ile düşünüp konuştukları için vermek istedikleri mesajı doğru bir şekilde iletmezler. Sanatçılar ve yazarlar zengin bir kelime hazinesine sahip oldukları için özgün eserler ortaya koymuşlardır. Kelime hazinesinin bireylere getirileri, bu eserler sayesinde anlaşılmaktadır. Kelime dağarcığının geliştirilmesinin öğrencilere yapacağı katkının farkında olan eğitimciler ilköğretim Türkçe Öğretim Programı'nda kelime hazinesinin geliştirilmesine yer vermişlerdir.

Bu nedenle ilköğretimde Türkçe dersleri temel olarak anlama ve anlatma üzerine kurulmuştur. Öğrencilerin kendilerini iyi ifade edebilmeleri için anlama ve anlatmada sıkıntı yaşamamaları gerekir. Bu sorunla karşılaşmamaları için öğrenciler zengin bir kelime hazinesine sahip olmalıdırlar. Öğrencilerin kelime hazinesinin geliştirilmesinde başvurulacak en temel kaynak değişik kullanım amaçlarına göre hazırlanmış sözlüklerdir.

Dilin temel kaynaklarından olan sözlüklerin kullanım amaçlarına göre hazırlanmış birden çok türü vardır. Bu çalışmanın amacı Türkçe

* Bu makale 15-16 Aralık 2011 tarihleri arasında Gazi Üniversitesi'nce düzenlenen Türkçe Eğitimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü

*** Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

öğretiminde kullanılan sözlük türlerini ve sözlük kullanımının nasıl olduğunu tespit etmek, sözlük ve sözlükçülük hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Kelime Hazinesi, Türkçe Öğretimi, Sözlük, Sözlükçülük.

USING DICTIONARY IN TEACHING TURKISH AND LEXICOGRAPHY

Abstract

Language is one of the most important tool that consolidates people and provides the conscious of being nation. Because of being alive, language always change and improve itself. Not to suffer from this change, it is necessary to form words that contain and give opportunity in understanding and explaining well. These words that formed well have more benefits, the important one is the meaning of words be registered and this prevents the incorrect usage of words.

The students that have on efficient vocabulary not only express themselves well but also they think a lot of words during the speaking and they express their thoughts fluently and inconsistently. The students that don't have enough vocabulary have difficulty in expressing themselves or communicating with others. They don't give the right message to listener because they think or use only a few words and it may not be enough for listeners. Writers and artists have on efficient vocabulary thanks to this they have created an original products or works. Thanks to this, people recognize the importance of vocabulary. Educators who are aware of the importance of developing students' vocabulary have included the improvement of vocabulary in Turkish Teaching Program.

For this reason Turkish lessons are formed in primary education as a basis of understanding and explaining. It is necessary that student do not have any problems in understanding and explaining for expressing themselves well. Students should have a rich vocabulary to not to suffer these problems. The main source to be applied in the development of students' vocabulary is dictionaries prepared for different purposes of usage.

There are many types of dictionaries, the main sources of the language, which are prepared according to purposes of usage. The aim of this study is to determine types of dictionaries used in Turkish teaching and how

the usage of usage of a dictionary and to give information about dictionaries and lexicography.

Key words: *Vocabulary, Turkish Teaching, Dictionaries, Lexicography.*

1. GİRİŞ

Dil insan topluluklarını bir araya getirip, millet olma bilincini veren en önemli araçlardan biridir. İnsanların millet olma bilinçlerini devam ettirmeleri, medeniyetlerini gelecek nesillere aktarabilmeleri için dillerini iyi muhafaza etmeleri gerekir. Dilin muhafaza edilmesinin başında ise söz varlığının, yani kelimelerin anlamlarının ve kullanım amaçlarının kayıt altına alınması gelir.

“Dünyada kendi dilinin bütün kelimelerini bilen ve aklında tutabilen bir kimse düşünülemediği gibi, dillerini tamamıyla kaideye uygun olarak konuşabilen kimselerin sayısı da pek azdır. Bu durum ise her dilin dağarcığında bulunan kelimelerden zaman geçtikçe birtakımının unutulması ve kendisine has kaidelerden farklı biçimde söylenerek doğru kullanılmaktan uzak kalması, kısaca geniş ve doğru iken dar ve yanlış bir dil olması sonucunu verir. Dilleri bu düşüş ve çöküşten kurtaracak olan ancak edebiyattır; edebiyatın, yani edebiyatçıların bu konuda yapacakları hizmetin ilk adımı ise, dilin olgunluk ve yetkinliğini ortaya koyan kelimelerini ve doğru kullanılmasını sağlayan kaidelerini titizlikle korumaktır. Bu iki noktanın birincisi dilin bütün kelimelerini içine alan mükemmel bir sözlük, ikincisi ise bütün kaidelerini toplayan bir dil bilgisi kitabı vücuda getirmekle mümkün olabilir. Bunun içindir ki bir yazı ve edebiyat dili hâline geçirilmesi istenen her dilin en önemli kelimeleri toplanarak bir sözlüğünün ve kaideleri yazılarak bir gramer kitabının hazırlanması eskiden beri herkesçe benimsenen bir kanun hükmüne geçmiştir” (Emecan, 1998).

Dil için gerekliliği herkesçe kabul edilen sözlüğü Aksan(2007), “Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını,

değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı” diye tanımlamıştır. Vardar (2002) ve arkadaşları birlikte hazırladıkları Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde sözlüğü “Bir dildeki sözlüksel birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle abecesel düzene, kimi durumlarda da konulara ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları ve söylenişleri, kökenleri, kullanımları, ulamları, eşanlamlıları vb. ya da bir başka dildeki karşılıklarıyla sunan yapıt” diye tanımlamaktadır. Sözlük, Türk Dil Kurumunun hazırladığı sözlükte ise “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat” (TDK, 2005: 1806) şeklinde tanımlanmıştır. Yılmaz’ın (2009: 48) sözlükle ilgili olarak yaptığı detaylı tanım ise şöyledir: “Genellikle bir dilin (veya karşılaştırmalı olarak birden çok dilin) belli bir döneminin -özellikle de son döneminin- söz varlığının bütününün veya çeşitli uzmanlık alanlarını ilgilendiren özel bir bölümünün, alfabetik veya kavramsal olarak ortaya konulmasını amaçlayan; içerdiği söz varlığındaki *sözlüksel* birimlerin ölçünlü dildeki (veya kullanıldığı alandaki) ana biçimlerini, bu biçimlerin vurgu ve tonlamaya göre geçirdiği ses temelli değişiklikleri, kökenlerini, bağlam içindeki kullanım alanlarını, dâhil olduğu çeşitli dilsel tabakaları; bir dil birimi olarak ait olduğu sınıf ve türleri, bağlam içinde gösterdiği çeşitli dilbilgisel özellikleri, anlam/anlamlarını -genellikle- ortak yazı dilinden taranarak belirlenmiş tanıklı (imzalı) örneklerle tanımlayarak veren, bu sözlüksel birimlerin geçtiği deyim, atalar sözü, kalıp söz, birleşik şekilli dil öğelerini de kapsayan, ana dili ve yabancı dil öğrencileri için temel başvuru kaynağıdır.” Tanımlardan da sözlük hazırlamanın kolay bir uğraş olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü sözlükler düzenlenme bakımından ve tür olarak çeşitlilik arz etmektedir.

Sözlüğün ortaya çıkış sürecinde özellikle iki dilli bir coğrafyanın etken olduğunu belirtilir. Bu tarz bölgelerde bugünkü iki dilli sözlüklerin ilk örneği sayılabilecek söz listelerini görmek mümkündür. Kimi sözlerin yazı dilindeki biçimlerini gösteren ya da yanlış söyleyiş biçimlerini düzelten listelere örnek olarak Reichenau sözlüğü, Appendix

Probi ve 955-1025 tarihlerinde Aelfric'in Latince-Saksonca sözlüğü verilebilir (Bayrav, 1998: 88-89).

2. SÖZLÜK DÜZENLENMESİ VE TÜRLERİ

Kelime hazinesinin geliştirilmesinde başvurulacak en temel kaynak, değişik kullanım amaçlarına göre hazırlanmış sözlüklerdir. Kullanım amaçlarından dolayı farklılık gösteren sözlüklerin düzenlenmesinde de çok farklı yöntemler kullanılmıştır. Sözlük düzenlenmesinde uygulanan stiller arasında en yaygın olarak kullanılanı abece sıralama biçiminde hazırlananlardır. Bir de kelimelerin yazımının ters çevrilip son harflerine göre A'dan Z'ye sıralanarak hazırlanmış, tersine sözlük stilleri de vardır. Bundan başka ünlüler ve ünsüzler biçiminde tasnif edilenler (ünlü ile başlayanlar-ünsüz ile başlayanlar), hece sayısına göre tertip edilenler; kökenine göre kelimeleri ele alıp tertip edenler; sözcük türüne göre (gramatikal indeks sırası) tertip edilenler. *Kutadgu Bilig* indeksinde olduğu gibi kelimeleri isim; fiil ana başlıkları altında ele alınıp abece sırasına ve gramatikal sıraya koyarak, madde başlarını manalandırma biçiminde kendisini göstermektedir. Bir başka biçim de içeriği, konusu bakımından hareket ederek tertip etmedir. Konu sözlükleri içerikleri yönüyle: genel sözlükler, argo sözlükleri, lehçe bilimi sözlükleri, eş anlamlı-zıt anlamlı sözlükler, terimler sözlüğü, deyim ve atasözü sözlükleri, tersine sözlük, tarama ve derleme sözlükleri, belli bilim dalına ait sözlükler vb. biçiminde ayırımına tâbi tutularak hazırlanmış sözlükler mevcuttur (Göçer, 2001). Hazırlanış amaçları ve sahip oldukları nitelikler bakımından farklılık gösteren sözlükleri Aksan (2007) şu şekilde sıralamıştır:

1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından:
  - 1.1. Tek dilli sözlükler,
  - 1.2.Çok dilli sözlükler,
2. Alfabe sırası temel alınıp alınmamış olmasına göre:
  - 2.1.Alfabetik sözlükler
  - 2.2 Kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri,

3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre:

- 3.1.Genel sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler),
- 3.2.Lehçe bilim sözlükleri,
- 3.3 Eş anlamlı, eş adlı, ters anlamlı öğeler sözlükleri,
- 3.4. Yabancı öğeler sözlükleri,
- 3.5. Tarihsel sözlükler,
- 3.6. Köken bilgisi sözlükleri,
- 3.7. Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri),
- 3.8. Argo sözlükleri,
- 3.9. Deyim ve atasözü sözlükleri,
- 3.10. Anlatım bilim sözlükleri,
- 3.11. Sanatçı ve metin sözlükleri,
- 3.12. Yanlış yerleşmiş öğe sözlükleri,
- 3.13. Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri (Aksan, 2007).

Aksan'ın gruplandığı sözlüklere Böler "kavram sözlüklerine Ş. Recai Cin'in *Kavramlar Dizini*'ni, genel sözlüklere Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî*'sini ve Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ünü, lehçe bilimi sözlüklerine Ahmet Bican Ercilasun başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* ile *Derleme Sözlüğü*'nü, eş anlamlılar sözlüğüne Mehmet Ali Ağakay'ın *Türkçede Yakın Anlamlı Kelimeler Sözlüğü*'nü, yabancı öğeler sözlüklerine Mustafa Nihat Özön'ün *Türkçede Yabancı Kelimeler Sözlüğü*'nü, tarihsel sözlüklere Türk Dil Kurumunun *Tarama Sözlüğü*'nü ve hazırlıkları devam eden *Tarihsel Sözlük*'ü, köken bilgisi sözlüklerine Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nü, terim sözlüklerine A. Ferhan Oğuzkan'ın *Eğitim Terimleri Sözlüğü*'nü, argo sözlüklerine Ferit Develioğlu'nun *Türk Argo Sözlüğü*'nü, deyim ve atasözü sözlüklerine Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nü, metin sözlüklerine Hasan Eren ve Hamza Zülfikar tarafından

hazırlanan *Anayasa Sözlüğü'nü*, tersine sözlüklere Efrasiyap Gemalmaz'ın *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi'ni*" (Böler, 2006: 103) örnek olarak vermiştir.

3. SÖZLÜKÇÜLÜK

Sözlükçülük, Prof. Dr. Berke Vardar (2002) yönetiminde hazırlanan Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde "Sözlük yapımıyla ve bu etkinliğine ilişkin ilke, yöntem vb. ile uğraşan uygulamalı sözlükbilim dalı (*sözlükçülük* de denir)" biçiminde açıklanmıştır.

Türklerde sözlükçülük geleneği Divânu Lügati't-Türk ile başlar. Tarihindeki ilk sözlük çalışmasını XI. yüzyılda ortaya koyan "Türklerde Doğu dünyası doğrultusunda gelişmiş bir sözlükçülük vardır" (Aksan, 2004:372).

"Türklerdeki sözlükçülük geleneğinin başlamasında ve gelişmesinde daha çok din ve kültür değişimleri etkili olmuştur. Gerek başka dilleri öğrenmek ve gerekse başkalarına Türkçeyi öğretmek amacıyla onlarca sözlük kaleme alınmıştır. Türk sözlükçülük geleneğinde sözlükler çoğunlukla iki dilli bazen üç dillidir. Genelde Arapça ve Farsça kelime varlığına yönelik sözlükler yazılmıştır. Öbür diller için yazılan sözlükler ise 19. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlar. Ancak bu yüzyıldan önce, 17. yüzyıldan itibaren Batılı bilim adamlarının Türkçeyi öğrenmek üzere hazırladıkları gramer kitapları ve sözlükleri vardır. Mesela, Megiser (1612), Barbera (1640), Molino (1641), Parigi (1665), Harsanány (1672), Meninski (1680a, 1680b, 1687), Carbognano (1794), Viguer (1790) gibi yazarların hazırladıkları gramer kitapları ve sözlükleri bunlara örnek olarak gösterilebilir" (Erdem, 2005:197).

Kaşgarlı Mahmut'un Divânu Lügati't-Türk'ü, Ali Şir Nevai'nin Muhakemetü'l Lügateyn'i, Houtsma'nın Tercümân-i Türkî ve Arabî'si (Kıpçakça), Caferoğlu'nun Kitabü'l İdrâk'ı (Kıpçakça), Atalay'ın Ettuhfetü'z-Zekiyye'si (Kıpçakça), Şemsettin Sami'nin Kamus-ı

Türkî'si, Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî'si, Prof. Dr. Aleaddin Memedoğlu'nun Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II'si ile Karşılaştırmalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü Türkçe'nin en değerli sözlükleri arasında yerlerini almıştır.

Sözlük alanında sayısız eser ortaya konulmuştur. Eserlere Türkçenin tapuları gözüyle bakılabilir. Bu eserleri gelecek kuşaklara bırakarak dilin tapusu onlara bırakılmış olur. Ortaya konulan eserlerin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Aksan bu konudaki görüşlerini "Türkçe ile ilgili çalışmalarda dilin eski dönemlerine ait eldeki bütün metinlerin işlenip değerlendirilerek söz varlığı öğelerinin bütünüyle aydınlatılmasına yarayacak geniş kapsamlı bir tarihsel sözlüğün bulunmadığını söyleyebiliriz" (Aksan, 1996: 21) diyerek açıklamıştır.

4. SÖZLÜĞÜN YARARLARI

Dil canlı bir varlık olduğu için zaman içinde değişmeye ve gelişmeye gebedir. Bu değişimin sancılı geçmemesi için dilin anlama ve anlatma imkânlarını sağlayan kelimelerin tümünü içinde barındıran sözlüklerin oluşturulması gerekir. Oluşturulan sözlüklerin dile sağladıkları yararların başında dildeki kelimelerin anlamlarını kayıt altına alması ve bu kelimelerin yanlış kullanılmasının önüne geçmesi gelmektedir.

"Sözlükler, bir dilin sözcük dökümünü yaparken o dille yaratılan, o dille aktarılan kültürün de bir tür haritasını verir. Sözlükleri dikkatli okuyan bir kimse, sözlükler aracılığıyla o cemiyetin kültürü, sanatı, yaşama biçimi hakkında da ortalama bir bilgiye sahip olabilir. İletişimin tam ve doğru olarak gerçekleşmesi için, dilin yapıtaşları sayılabilecek olan sözcüklerin anlam boyutlarının iyi bilinmesi kadar, yerli yerinde kullanılması da çok ama çok önemlidir. Dilin gücü, onun yapısını, anlatım imkânlarını iyi bilmek ve yeni imkânlar yaratmakla gerçekleşir. Bunun yolu da yazarlar için dil ürünleri (bilgilendirici ve nazarı ürünler) ortaya koymak, okurlar

için bu ürünleri okumak, ayrıca da hem yazar hem okur için çeşitli türlerde sözlükler karıştırmaktan geçer”(Çotuksöken, 2002: 181–184).

5. EĞİTİMDE SÖZLÜK VE OKUL SÖZLÜKLERİ

Dilin gelişimi ve sürekliliği için yararları yadsınamayan sözlükler, gelecek kuşakların eğitiminde de önemli bir rol üstlenirler. “Çocuklar, ilkin evlerinde ve yakın çevrelerinde duydukları sözcükleri, bu sözcüklerin söyleniş ve anlamlarını kavramağa çalışarak ana dillerini öğrenmeğe başlarlar. Ancak aile ortamı ve çevre, içtimaî ve kültürel bakımdan büyük ayrılıklar gösterir. Ayrıca, çocukların okula başlamadan önce öğrendikleri sözcükler daha çok günlük ihtiyaçlarıyla ilgili olup sayıca da sınırlıdır. Çocuklarda sözcük dağarcığının önemli ölçüde ve hızla zenginleştiği dönem, ilköğretim dönemidir. Özellikle ilk okuma ve yazma evresini aşan çocuklar, ilköğretim öğrenimi süresince günlük yaşamda kullanılması gereken sözcüklerin büyük bir bölümünü öğrenirler. Bunun dışında, bu günlük konuşma diline türlü bilgi dallarına özgü yeni sözcük ve terimleri de katarlar. Öğrencilerin var olan sözcük dağarcıklarının zenginleşmesinde Türkçe dersinin ayrı bir yeri vardır” (Kavcar, 1997: 6-7). Bundan dolayı ilköğretimde Türkçe dersleri temel olarak anlama ve anlatma üzerine kurulmuştur. Öğrencilerin kendileri iyi ifade edebilmeleri için anlama ve anlatmada sıkıntı yaşamamaları gerekir. Bu sıkıntıları yaşamamaları için öğrenciler zengin bir kelime hazinesine sahip olmalıdırlar. Zengin bir kelime hazinesine sahip olan bireyler kendilerini iyi ifade ettikleri gibi, daha fazla kelimeyle düşünürler, düşüncelerini akıcı, tutarlı bir şekilde karşısındakilere iletirler. Kelime hazinesi fakir olan öğrenciler ise iletişimde sorun yaşarlar. Az kelime ile düşünüp konuştukları için vermek istedikleri mesajı doğru bir şekilde veremezler. Sanatçılar ve yazarlar zengin bir kelime hazinesine sahip oldukları için özgün eserler ortaya koyabiliyorlar. Kelime hazinesinin bireylere getirileri bu eserler sayesinde görülebilir. Kelime dağarcığının geliştirilmesinin öğrencilere yapacağı katkının farkında olan eğitimciler, ilköğretim Türkçe programlarında kelime hazinesinin geliştirilmesine değinmiş, yapılması gereken çalışmaları başlıklar altında sıralamışlardır.

Öğrencilerin kelime hazinelerinin geliştirilmesinde kullanılacak sözlüklerin belli amaç ve ölçütlere göre hazırlanmaları gerekir.

Göçer(2001), ilköğretim okulları için hazırlanan sözlüklerin amaç ve ölçütlerini genel olarak aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

1. Öğrencilerin ve Türk halkının Türkçeyi daha iyi öğrenmesi, günlük hayatında doğru kullanmasına katkıda bulunmak,
2. Özellikle ilköğretimin ilk yıllarında öğrencilerin sözlük kullanmayı öğrenerek bir iş başarmış olmanın sevincini yaşamalarını sağlamak; daha başka işler başarabileceği öz güvenini oluşturmak,
3. Sözlük kullanma yeteneğinin bilgi kazanmaya etkisini sezdirerek öğrencileri yardımcı ders kitaplarını kullanmağa alıştırmak ve özendirme; yardımcı kaynakların yararına inandırmak,
4. Türkçenin öğrenilmesinde karşılaşılan zorlukların kolayca aşılmasını sağlamak; doğru öğrenme ve öğrenilenlerin yerinde kullanımını sağlamak,
5. Sözlüklerin baş kısmına temel ve pratik bilgilerin konulmasıyla her Türk ferдинin Türkçeye ilgili önemli bilgi ve kuralları öğrenmesini sağlamak,
6. Kelimelerin kullanımını bir yapı içinde göstermek için verilen örnekler vasıtasıyla öğrencinin ve halkın şiir, hikâye, roman... gibi türlerle, Türk dilinin inceliğini ve etkileyici güzelliğini tanımalarını sağlamak,
7. Bilmediği bir şeyi nereden ve nasıl öğreneceğini (kaynak eser kullanımını) öğrenen öğrencinin problem çözme yeteneğini geliştirmek. Karşılaştıkları problemleri çözebilecek anlayışa erdirmek (Göçer, 2001).

Okullar için hazırlanan sözlüklerde bu amaç ve ölçütlere tam olarak uyulduğunu söylemek gerçekçi olmaz. “Türkiye’de sözlükçülük, kurumlaşamadığı için sözlük yazımıyla ilgili sorunlar bir türlü tam olarak çözümlenemiyor. Günümüzde gerek iki dilli gerekse Türkçe sözlükler oldukça fazladır. Ancak bunların tümünün nitelikli, işlevsel olduğu söylenemez” (Çotuksöken, 1999). Bu sözlüklerin birçoğunun nitelikli ve işlevsel olmaması öğrencilerde sözlük kullanma alışkanlığının oluşmamasına sebebiyet vermektedir.

6. TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE SÖZLÜK KULLANIMI

İlköğretim okullarına sözlükler hazırlamada belli amaçları gerçekleştirmek için bazı ölçütler göz önünde tutularak hareket edilmesi gerekir. Günümüze kadar hazırlanan sözlüklerde birçok problem karşımıza çıkmıştır.

“Okul sözlükleri üzerinde yeterli bir çalışma yapılmamıştır. Tam olarak kaynakçası bile bilinmemektedir. Bunlar üzerinde yeterli bir denetim olmadığı için ciddiyetten yoksun oldukları görünmektedir. Okul sözlüklerinin biçim yönünden (dizgi-baskı, resimleme) öğrencilerin faydalanacağı şekilde olması gerekir. Yazı büyüklüklerinin çocuğun rahatça okuyacağı şekilde olması gerekir. Maliyeti düşürmek için 3. hamur kağıda basılıyor. Bu da kullanışlığını etkiliyor. Okul sözlüklerinin resimli olması ilkesi benimsenmeli; çizdirilen resimlerin yanında fotoğraflarda kullanılmalıdır. İçerik yönünden öncelikle sözlüğün hedef kitlesi belirlenmelidir. Yaş grupları ve ihtiyaçları belirlendikten sonra sözlükler kaynak taraması sonucunda oluşturulabilir. Sözlükte yer alan kelimelerin yazımında da sorunlar vardır. Yazım kılavuzlarında tam bir birlik olmadığı için sözlüklerde de birlik yoktur. Bir sözlükte bitişik yazılan kelime başka bir sözlükte ayrı yazılmaktadır. Kelimelerin sesletimlerinin de gösterilmesi gerekir. İlk basımı 1960’lı yıllarda yapılan ve hiç değiştirilmeden basımına devam edilen sözlüklerde yazım ve sesletim tutarsızlıkları vardır. Tanımlar, açık, anlaşılır, tam ve doğru olarak verilmelidir.” (Çotuksöken, 1996: 63-64).

Davranışçı eğitim anlayışıyla hazırlanan Türkçe öğretim programlarına uygun olarak oluşturulan kitaplarda metinlerden bazı kelimeler seçilir ve bu kelimelerin anlamlarının öğrenciler tarafından bulunması istenmektedir. Ancak aynı kitapların sonuna kitaptaki tüm metinlerden seçilen bilinmeyen kelimelerden oluşturulan bir sözlük eklendiği için öğrencilerin kelimeleri sözlükten araştırıp bulmalarına engel olmuştur. 2005 yılında Türkiye'nin dünya eğitim sistemindeki konumu ve ulusal eğitim projelerinin sonuçları değerlendirilerek eğitim programının tümünde yapılanmaya gidilmiştir. Yapılandırmacı yaklaşımın bütüncül bakış açısı gereği ilköğretim 6-8. Sınıflar Türkçe Öğretim Programı ile 1-5. Sınıflar Türkçe Öğretim Programı bütünlük arz edecek şekilde yeniden hazırlanmıştır (Özbay, 2010).

Türkçe Öğretim Programı'nda sözlük kullanımı ve kelime serveti ilişkisiyle ilgili aşağıdaki kazanımlara yer verilmiştir:

- Dinlediklerinden/izlediklerinden hareketle yeni öğrendiği kelimelerden sözlük oluşturur.
- Okuduklarından hareketle öğrendiği kelimelerden sözlük oluşturur.
- Aynı kavram alanına giren kelimeleri, anlam farklılıklarını dikkate alarak kullanır.
- Kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini kavrayarak birbiriyle anlamca ilişkili kelimelere örnek verir (MEB Türkçe Programı, 2006).

Türkçe öğretiminde sözlük kullanımı konusunda öğrencilere mutlaka verilmesi gereken bilgi ve beceriler vardır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

Sözlük hazırlanırken dilde en çok kullanılan kelimeleri seçmek, kelimeleri kök ya da gövde olarak almak, alfabe sırasına göre dizmek, kelimenin türü ve yapısını belirtmek, çok anlamalı kelimeleri açıklarken en çok kullanılan anlamı öne alıp diğer anlamları da

açıklamak, sözlükte kullanılan kısaltma ve özel işaretleri açıklamak vb. (Göğüş, 1978: 368–369).

Türkçe Öğretim Programı'nın değişmesiyle sözlük kullanımının yöntemi de değişmiştir. Yapılandırmacı eğitim anlayışıyla hazırlanan yeni programla birlikte eskisi gibi metinden bilinmeyen bazı kelimelerin anlamlarının kitabın arkasındaki sözlükten öğrenilmesine son verilmiştir. Bunun yerine bilinmeyen kelimelerin anlamlarının öğrenciler tarafından metnin bağlamından hareketle tahmin edilmesi istenir. Bu çaba sonuçsuz kalınca kelimelerin anlamları öğretmen rehberliğinde öğrencilere sezdirilir. Bu çaba da sonuçsuz kalınca kelimelerin anlamlarını sözlükten araştırıp bulmaları istenir. Anlamı bulunan sözcük ve deyimler ile cümleler kurularak öğrencilerin zihninde anlamın kalıcı olması sağlanmaya çalışılır.

Türkçe öğretimi yapılırken sözlük kullanımı konusunda kademeli bir uygulamaya başlamak önemlidir. “Özellikle ilköğretim birinci kademedeki sözlük kullanımının sunuş ve buluş yoluyla gösterilmesi çok önemlidir. Sözlük kullanmayı iyi öğrenen öğrenci ikinci kademedeki ve öğrenim hayatının diğer basamaklarında bunu uygular” (Yıldız vd., 2006: 327).

Her zaman elimizin altında bulundurduğumuz ve başvurduğumuz ana kaynaklar arasında sözlüklerin özel bir yeri vardır. Ana dilimizdeki bütün kelimelerin anlamlarını bilmek mümkün değildir. Sözlüğün kullanan kişiye çok yönlü yararları vardır. Öğrencilerin sözlük kullanma alışkanlığı edinmiş olması aşağıdaki yararları sağlama noktasında önemli bir adımdır.

1. “Öğrencilerin ve Türk halkının Türkçeyi daha iyi öğrenmesi, günlük hayatında doğru kullanmasına katkıda bulunmak,

2. Özellikle ilköğretimin ilk yıllarında öğrencilerin sözlük kullanmağı öğrenerek bir iş başarmış olmanın sevincini yaşamalarını sağlamak; daha başka işler başarabileceğı öz güvenini oluşturmak,
3. Sözlük kullanma yeteneğinin bilgi kazanmağı etkisini sezdirerek öğrencileri yardımcı ders kitaplarını kullanmağı alıştırmak ve özendirmek; yardımcı kaynakların yararına inandırmak,
4. Türkçenin öğrenilmesinde karşılaşılan zorlukların kolayca aşılmasını sağlamak; doğru öğrenme ve öğrenilenlerin yerinde kullanımını sağlamak,
5. Sözlüklerin baş kısmına temel ve pratik bilgilerin konulmasıyla her Türk ferдинin Türkçeye ilgili önemli bilgi ve kuralları öğrenmesini sağlamak,
6. Kelimelerin kullanımını bir yapı içinde göstermek için verilen örnekler vasıtasıyla öğrencinin ve halkın şiir, hikâye, roman... gibi türlerle, Türk dilinin inceliğini ve etkileyici güzelliğini tanımalarını sağlamak,
7. Bilmediğı bir şeyi nereden ve nasıl öğreneceğini (kaynak eser kullanımını) öğrenen öğrencinin problem çözme yeteneğini geliştirmek. Karşılaştıkları problemleri çözebilecek anlayışa eriştirmek” (Budak, 2000: 19-21).

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Zengin bir kelime hazinesine sahip olan bireyler kendilerini iyi ifade ettikleri gibi, daha fazla kelimeyle düşünüp düşüncelerini akıcı, tutarlı bir şekilde karşısındakilere iletirler. Kelime hazinesi fakir olan öğrenciler ise iletişimde sorun yaşarlar. Az kelime ile düşünüp konuştukları için vermek istedikleri mesajı doğru bir şekilde iletmezler. Sanatçılar ve yazarlar zengin bir kelime hazinesine sahip oldukları için özgün eserler ortaya koymuşlardır. Kelime hazinesinin bireylere getirileri, bu eserler sayesinde

anlaşılmaktadır. Kelime dağarcığının geliştirilmesinin öğrencilere yapacağı katkının farkında olan eğitimciler ilköğretim Türkçe Öğretim Programı'nda kelime hazinesinin geliştirilmesine yer vermişlerdir.

Kelime hazinesinin geliştirilmesinde başvurulacak en temel kaynak, değişik kullanım amaçlarına göre hazırlanmış sözlüklerdir. Bu kitaplar söz varlığını geliştirmede büyük bir öneme sahiptir. Türkçe Öğretim Programı'nın değiştirilmesiyle öğrencilere sözlük kullanma alışkanlığı kazandırma yolunda olumlu ve önemli adımlar atılmıştır.

Türkler sözlükçülük alanında ilk eserini XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut'un Divânu Lügatî't-Türk isimli eseriyle vermişlerdir. Bu eserden sonra da bu alanla ilgili birçok eser verilmiştir. Verilen eserlerin tamamı gözden geçirilerek Türkçe öğretiminde kullanılabilecek sözlükler zenginleştirilmelidir.

TDK'nin sözlükçülüğü kurumsallaştırarak sözlük yazımında bazı ölçütleri belirlemesi gerekir. Bu ölçütler sözlüğün hazırlanış amacına göre değişebilir. Ancak belirlenen ölçütlere uymadan hazırlanan sözlüklerin yayımına izin verilmemelidir.

Sözlük biliminin internet tabanlı otomatik metin işleme yöntemlerinden etkilenmesi ve sözlük yazımından yayınlanmasına kadar olan bütün süreçlerde yeni uygulamalarla zenginleştirilmesi gerekmektedir. Sözlük bilimi araştırmalarında ve sözlük yazımında, çevrim içi, paylaşımlı sözlüklerin hazırlanması geleceğin sözlükçülüğü adına önemli uygulamalardan olacaktır.

Sözlük ve sözlükçülükle ilgili yapılan araştırmalar ve çalışmalar incelendiğinde okul sözlükleriyle ilgili yeteri kadar çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Okul sözlüklerinin şekil olarak öğrencilerin ihtiyacına cevap vermesi gerekir. Ayrıca okullar için hazırlanacak sözlüklerde resim kullanımına özen gösterilmelidir. Bu çalışmalarda maliyeti düşürüp sıradan sözlükler ortaya koymaktan ziyade öğrencilerin ilgisini çeken,

onların kelime hazinesine katkıda bulunacak sözlüklerin ortaya konulması hedeflenmelidir.

Tüm bunların yanında özellikle ilköğretimde Türkçe öğretmenlerinin sözlük kullanımında yeni Türkçe Öğretim Programı'na sadık kalarak sözlük kullanımının öğrenciler arasında yaygınlaştırmaları gerekir.

İlk ve orta öğretimin değişik basamaklarındaki öğrenciler göz önünde bulundurularak değişik sözlükler hazırlanmalıdır. Mesela ilköğretim birinci kademedeki yer alan 1, 2 ve 3. sınıflar için resimli sözlüklerin hazırlanması sözlük kullanımına ilgiyi arttıracaktır.

Sözlükçülük alanındaki eksiklikler tespit edilip giderildikten sonra Türkçe ile ilgili eldeki tüm metinleri kapsayan bir sözlük oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, D. (2004). *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Bayrav, S. (1998). *Filolojinin Oluşumu*. İstanbul: Multilingual Yay., Matbaa 70.
- Böler, T. (2006). "Türkçe Sözlük (TDK) ile Örnekleriyle Türkçe Sözlük'ü (MEB) Karşılaştırma Denemesi." *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1: 101-118.
- Budak, Y. (2000). "Sözcük Öğretimi ve Sözlüğün İşlevi". Ankara: *Dil Dergisi*, Sayı: 92.
- Çotuksöken, Y. (1996). *Bir Dilcinin Günlüğünden Okul Sözlüğünün Eleştirisi*. İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (1999). "Okul Sözlükleri Üzerine." *Kebikeç*, 7-8: 21-24.

- Çotuksöken, Y.(2002). *Türkçe Üzerine Denemeler ve Eleştiriler I*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Emecan, N. (1998). *1960'tan Günümüze Türkçe Bir Sözlük Denemesi*. İstanbul: YKY.
- Erdem, M.D. (2005). "Manzum Sözlükler Ve Tuhfe-î Âsım." *International Journal of Central Asian Studies*, 10(1):197-215.
- Ergin, M. (1972). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Göçer, A. (2001). "Türk Dili ile İlgili Sözlüklere Genel Bir Bakış ve Günümüz İlköğretim Sözlükleri." *Türk Dili*, 598:388-403.
- Göğüş, B. (1978). *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*. Ankara: Gül Yay.
- Kavcar, C., Oğuzkan, F. ve Sedat, S. (1997). *Türkçe Öğretimi Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri İçin*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Özbay, M. (2010). *Türkçe Öğretimi Yazıları*, Ankara: Öncü Kitap.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Sami, Ş. (1317), *Kāmûs-ı Türkî*, Dersaadet.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yıldız, C., Okur, A., Arı, G., Yılmaz, Y. (2006). *Yeni Öğretim Programına Göre Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Yılmaz, E. (2009). *Türkiye Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Dictionaries are among the most important works of the language to which they belong. With a nation that values and life style, the reflection of cultural assets can be found in dictionaries. Therefore, the best way is reflected in the existence of language should be given to the preparation of dictionaries.

Schools, mother tongue education has an important place. Students learn better than mother tongue in schools. One of the tools used in school dictionary. Dictionaries effective language learning has a place. The preparation of dictionaries must be taken.

Dictionaries and language, a language he created while a breakdown of the word, it will map a kind of language, culture transmitted. No one who reads carefully dictionaries, glossaries through the culture of that society, art, way of life may have information about the average.

Dictionaries contain a vocabulary of a language. Dictionary preparers, adopted the dictionaries of various types in terms of their objectives and concluded that audiences will call. The most important feature of dictionaries, they take basic contact books. Education institutions, in particular the use of a common winning dictionaries, language is correct and accurate talking to those who want to write, distinctions of meaning of words, in what sense the words are used in the context of the sentence resort to in order to learn.

Dictionaries of various types designed for different fields, from past to present. Today, languages, dictionaries, which is a source of reference, although attempts on the fact that such studies are insufficient. Each language is undergoing changes in living and in a lively manner. Naturally, every year many new words in each language are derived, and in use. Interpretation and experts by following these innovations, renew dictionaries published in previous years, in terms of present-day spoken language

should provide a richer and more recent studies have used a more appropriate goal. For example, the German-Turkish dictionaries used for many years. These dictionaries did not respond to today's conditions, new studies should be conducted.

Dictionaries basic contact books, the vocabulary of a language, and explaining the works to regulate a variety of perspectives, the words should give full meaning. Dictionaries are widely used, especially by educational institutions and translators. The most widely used dictionaries, bilingual dictionaries. First of all, this is a fact that learning a language is one of the biggest helpers bilingual dictionaries. However, in some cases, the two-language dictionaries, for example, might have different meanings words can be inadequate. Of families who can not find the words they know exactly correspond to different languages. Therefore, we can say dictionaries suitable for the purpose can not be used. In such cases, the only licensed Sometimes, dictionary, bilingual dictionary is more useful. But one does not see demand for bilingual dictionaries.

At this point is important to improve the functionality of dictionaries. Functional sought a dictionary word must be present in a short time and easily. The heads of the dictionary for that matter should be determined accurately. Article heads should be given full and accurate descriptions. However, taking into consideration the fact that the unity of the spelling dictionaries. Dictionaries, the meaning of unknown words only be seen as a collection of clumps, assumed an active role in the education of language dictionaries should not be forgotten. This is a strong relationship between the size of the dictionary shows that mother tongue education. One of the basic skills of Native education, and especially to listen to everything. Listening, understanding and recognition of the perfect realization of the right word, but can be heard. In this situation, but the service performed dictionaries. A good glossary and comprehension (listening-reading) and expression (speaking and writing) skills, which contribute dictionary. Increase the individual's understanding and analyzing the impact of its

presence there. The abundance or scarcity of the existence and availability of language skills affect the bottom line.

For this reason, Turkish lessons for primary education, mainly based on understanding and explaining. Telling the students to understand and to be able to express themselves should not experience a hardship. Karşılaşmaları this problem, students must have a rich vocabulary. The main source referenced in the development of students' vocabulary dictionaries prepared in accordance with the different usage purposes. Prepared in accordance with the objectives of the main sources of language use multiple types of dictionaries. The purpose of this study is teaching Turkish dictionary used to determine the types and how to use dictionary, dictionaries and lexicography to provide information about.